

Språkleg regionalisering på Røros og Tynset?¹

av Unn Røyneland

0. Innleiing

På Tynset har de en dialekt som er akkurat lik Oslo-dialekta. Alle på Tynset snakker Osloing og det litt mer finere språket. De har ikke tatt vare på dialekta si. Røros-dialekta har også kommet etter Tynset-dialekta mer og mer. Snart faller dialekten helt bort. Etter som befolkningen blir større og større, vil fler og fler som blir oppvokst i disse kommunene kutte helt ut dialekta si. Så om noen få år vil vi ha mista dialektene. (Jente 17 år.)

Denne nokså pessimistiske framtidsvisjonen blei uttrykt av ein av informantane mine frå Røros. Det denne rørsjenta seier, oppsummerer på mange måtar bakgrunnen for at desse to områda vart valde som utgangspunkt for ein komparativ studie av talemålsutviklinga. Det empiriske materialet for studien er primært talemålet til ungdommar frå Røros og Tynset.

---

¹ Denne artikkelen er ein bearbeidd og noko utvida versjon av innlegget mitt på opningskonferansen til TEIN i Alversund november 1998. Eg vil gjerne få rette ei stor takk til Helge Sandøy, Brit Mæhlum, Arne Torp og ikkje minst Frans Gregersen for nyttige innspel og kommentarar både i etterkant av den munnlege presentasjonen og til den skriftlege versjonen av dette innlegget. Alle eventuelle feil eller manglar ved artikkelen står likevel sjølvstilt og åleine ansvarleg for.

Det som gjer ei samanlikning mellom desse to middelsstore norske lokalsamfunna særskilt interessant, er at dei, trass i den geografiske nærleiken, ser ut til å utvikle seg ulikt språkleg sett. Tidlegare observasjon peikar i retning av at utviklinga i dei to talemåla er ulik særleg når det gjeld endringshastigheit, men òg truleg når det gjeld endringsretning (jf. t.d. Bakås 1998). Dersom utviklinga på Tynset er forskjellig frå den situasjonen ein kan observere på Røros, vert det innafor eit overordna endringsperspektiv interessant å sjå på *korleis* og ikkje minst *kvifor* utviklinga er ulik. Studien har dermed som mål først å samanlikne den reinte språklege utviklinga i dei to samfunna, for deretter å drøfte kva for samfunnsmessige og psykologiske faktorar som kan bidra til å *forklare* og gi ei djupare *forståing* av dei språklege utviklingstendensane.

Sjølv om prosjektet har som ambisjon å forstå noko meir om *kvifor* språkending skjer, ligg det også vesentlege teoretiske og metodiske utfordringar på det *deskriptive* nivået. Det vil seie *korleis* ein kan måle og skildre språkleg endring generelt, og regionalisering spesielt. Det er først og fremst dette som er tema for denne artikkelen. Eg vil bruke ein god del plass på å diskutere omgrepet regionalisering, og sjå på *korleis* regionalisering avgrensar seg i høve til omgrepa standardisering, nivellering og variasjon. Kva slags *type* språkending er regionalisering, *korleis* kan ein måle og skildre regionalisering, er regionalisering og standardisering det same og har vi eit overregionalt standardtalemål i Norge? Dette er nokre av dei spørsmåla eg vil stille. Dei døma eg kjem til å nytte, vil primært vere henta frå Røros.

1. Regionalisering

I prosjektsøknaden talemålsprosjektet TEIN sende til Noregs forskningsråd, står det at prosjektet skal konsentrerast om å prøve ut teoriar om språkleg endring gjennom empiriske studiar av *språkleg regionalisering*. Språkleg regionalisering

blir her skildra som eit særskilt *geografisk mønster* for språk-
ending (jf. prosjektbeskrivelse TEIN 1997). Regionalisering
blir med andre ord vurdert som ei særskilt form for språk-
ending, som i tillegg seier noko om *retninga* på dei endingane
som skjer. Det står likevel ikkje noko i prosjektskissa om korleis
en skal forstå regionalisering *lingvistisk*, og korleis ein even-
tuelt kan *operasjonalisere* omgrepet. Språkleg regionalisering
har gjerne vorte skildra som ein prosess som flyttar dei lokale
dialektane mot "noko meir standardnært". Dette er etter mi
meining altfor upresist og inneber ei samanblanding av pro-
sess og produkt (jf. pkt. 2). Sidan regionalisering er eit sentralt
omgrep både i TEIN-prosjektet som heilskap og i mitt eige pro-
sjekt, ser eg ser det som viktig å drøfte korleis ein kan eller skal
forstå det. Det må vere eit mål at det er nokonlunde konsensus
innafor prosjektet om kva vi forstår med omgrepet. Så difor ei
forsøksvis terminologisk avklaring og avgrensing:

Regionalisering er, slik eg forstår det, eit dialektkontakt-
fenomen som må studerast og forståast som ein dynamisk pro-
sess. Språkleg består denne prosessen i at den strukturelle
skilnaden mellom nærskyldte dialektar vert redusert. Dette
skjer truleg oftast på ein slik måte at lokale dialekttrekk med ei
avgrensa utbreiing forsvinn, medan trekk med ei vidare regio-
nal utbreiing vert ståande eller spreier seg. Regionalisering er
altså her definert som ein prosess som fører til inter-systemisk
reduksjon av strukturell variasjon. Intra-systemisk, dvs.
innafor eitt og same språkssystem, vil ein regionaliserings-
prosess på lengre sikt truleg òg føre til reduksjon av variasjon,
men i ein overgangsfase, som truleg er den fasen mange
norske talemål er i no, vil ein tvert om kunne finne auka
variasjon.

Eg ser her vekk ifrå funksjonell variasjon (som t.d. kodeskifte
eller stilistisk variasjon), men definerer altså regionalisering
som *reduksjon av strukturell variasjon*, som tyder at talet på
trekk som skil ein varietet frå andre varietetar (bortsett frå

ein eventuell standard varietet – dét vil her verte kalla for standardisering jf. pkt. 3), vert redusert. Denne definisjonen er i stor grad samanfallande med Frans Hinskens sin definisjon av dialektnivellering i hans studie *Dialect Levelling in Limburg* (1996). Han definerer her dialektnivellering som “[t]he gradual abandonment by groups of speakers of dialectal elements or structures”. Hinskens ser dette i motsetnad til ‘dialect shift’, som han definerer som “[t]he abandonment of *functions* which the dialect used to fulfil” (mi utheving) (Hinskens op. cit:4f). Hinskens har tatt utgangspunkt i Peter Trudgill sin modell for ulike dialektkontaktfenomen i boka *Dialects in Contact* (1986), men har modifisert denne modellen noko. Trudgill definerer her nivellering som reduksjon av *markerte* trekk².

Regionalisering kan slik sett karakteriserast som ein ‘utjammings-/nivelleringsprosess’ der lokale dialektdrag med avgrensa distribusjon forsvinn, medan drag med vidare regional utbreiing og som gjerne har stønad i eit bymål, vert haldne ved like. Regionaliseringsprosessen fører dermed til at større regionar kjem til å danne grensene for bestemte dialektar, og at langtidseffekten av regionaliseringsprosessen er framvekst

² Trudgill nyttar *markerte trekk* el. *markør* i Labovs meining, dvs. lingvistiske variablar som inngår i *både* sosialklasse-variasjon og stilistisk variasjon (dvs. både strukturell og funksjonell variasjon) – i motsetnad til *indikatorar*, som *berre* inngår i sosialklasse-variasjon. Han seier vidare, med støtte i Labov, at folk er meir *medvitne* om markørar enn indikatorar, og vidare at “[t]he high level of awareness associated with a marker leads speakers to modify their pronunciation of it in situations (such as formal occasions) where they are monitoring their speech most closely. The same explanation obviously works for the accommodation process: in contact with speakers of other language varieties, speakers modify those features of their own varieties of which they are most aware” (Trudgill 1986:10–11). Når det gjeld *nivellering*, skriv Trudgill: “Levelling, in this sense, is to be interpreted as implying the reduction or attrition of *marked* variants [...]. In Høyanger, it emerges that *marked* refers, for the most part, to forms that are unusual or in a minority in Norwegian as a whole” (Trudgill op. cit:98).

av regionale talemål. Men dette *treng* likevel slett ikkje å bli resultatet av ein regionaliseringsprosess. I ein overgangsfase vil ein oftast finne stor språkleg variasjon mellom lokale og meir regionale språkformer. I situasjonar der varietetar står i kontakt med kvarandre over tid, kan det under visse sosiale tilhøve oppstå nye og meir einskaplege blandingsvarietetar, t.d. regionale varietetar, men det kan òg oppstå eit dialekt-kontinuum med dei opphavelege varietetane i kvar sin ende der det *ikkje* vil stabilisere seg nye varietetar, men der ein vil ha heile skalaen representert innafør det språklege reper-toaret (jf. Auer og Hinskens 1996). Mykje språkkontaktforskning har vist at svært heterogene og variable språksituasjonar kan vere forbausande permanente. Enkelte samfunn kan ha stor variasjon som eit meir eller mindre etablert mønster. Det er derfor slett ikkje sikkert at stor variasjon naudsynleg *treng* å føre til endring og fokusering på sikt. Men, dersom forholda ligg til rette for det, er dét ei utvikling som slett ikkje er uvanleg. Den historiske lingvistikken og dialektologien har synt at ein uavslutta språkendringsprosess let etter seg variasjon både innetter i eit system og mellom ulike system. Variasjon innetter i eit system kan på si side føre til eller vere ein fase i ein språkendringsprosess, slik ei rekkje sociolingvistiske granskingar har synt. Eller for å seie det med Weinreich, Labov og Herzog (1968:188): "Not all variability and heterogeneity in language structure involves change; but all change involves variability and heterogeneity".

2. Regionalisering, standardisering og nivel- lering

For vidare å sirkle inn omgrepet regionalisering kan det vere nyttig å sjå på korleis det relaterer seg til andre liknande omgrep. Eit sentralt spørsmål vert då om desse omgrepa kan haldast heilt åtskilde, eller om dei grip inn i og til dels overlappar kvarandre. Er t.d. regionalisering og standardisering det same, eller er det uttrykk for to ulike prosessar? I antologien

Variation and Convergence. Studies in Social Dialectology skriv Peter Auer (1988:44) følgjande:

It has become usual to think of dialect diversity in a pyramid model, with a number of geographically distributed 'base dialects' forming the bottom line, and a normative variety the apex. Convergence, or divergence, may take place either between the dialects on the bottom line, or between any of these and the standard; the closer one gets to the apex, the more differences between individual dialects tend to disappear. One might call the result of a levelling of the first kind *Ausgleichssprache* (or koiné) and that of a levelling of the second kind *Umgangssprache*. It must be kept in mind, though, that any *Umgangssprache* will incorporate elements of more than one base dialect, and similarly any *Ausgleichssprache*, elements of the standard.

Regionalisering refererer, slik eg forstår det, først og fremst til reduksjon av variasjon mellom ulike lokale eller meir eller mindre regionale dialektar, dvs. nivellering langs den horisontale aksene, medan standardisering inneber ein reduksjon av variasjon mellom dialekt og standard, dvs. nivellering langs den vertikale aksene. Auer vel å kalle *produkta* av dei horisontale og vertikale prosessane for respektive *Ausgleichs-* og *Umgangssprache*. Likeeins kunne ein velje å kalle resultatata av regionalisering og standardisering for respektive regionalmål og standardmål. Den horisontale og den vertikale dimensjonen er i praksis likevel ofte gjensidig avhengige av kvarandre, og kan derfor vere vanskelege å halde heilt åtskilde. Det som dermed må vere viktig, er å prøve å halde *prosess* og *produkt* åtskilde. Det er fort gjort å tru at ein på bakgrunn av produktet òg har sagt noko om prosessen. Men som Auer er inne på, kan *prosessen* standardisering få andre *resultat* enn standardmål. Resultatet av ein standardiseringsprosess kan t.d. godt vere at det veks fram ein regional varietet som både skil seg frå andre regionale varietetar og frå standardmålet.

Dersom ein ynskjer at regionalisering primært skal vere eit omgrep som skildrar sjølve prosessen og ikkje produktet, må

omgrepet, etter mi meining, avgrensast til å omfatte reduksjon av den horisontale variasjonen, medan standardisering skildrar den prosessen der den vertikale variasjonen vert redusert. Omgrepet *nivellering* vil derimot kunne fungere som eit samleomgrep for begge prosessane, og dermed altså fungere som eit overomgrep for regionalisering og standardisering. Nivellering inkluderer slik sett både reduksjon av variasjon etter dialekt-dialekt dimensjonen og etter dialekt-standard dimensjonen, og er på den måten ein to-dimensjonal prosess. Regionalisering vert etter dette å rekne som ei form for nivellering.

Sjølv om standardisering og regionalisering *ideelt* sett er omgrep som skildrar reduksjon av variasjon langs to ulike aksar, er det klart at det kan vere vanskeleg å halde dei to prosessane frå kvarandre, m.a. p.g.a. formsamanfall mellom dei ulike impliserte varietetane. Eit klart skilje mellom regionalisering og standardisering føreset at ein opererer med klart definerte, distinkte varietetar som ikkje overlappar kvarandre, noko dei sjølv sagt ofte gjer i praksis. Konklusjonen må derfor vere at regionalisering somtid kan falle saman med standardisering, fordi eit standarddrag også kan finnast som eit geografisk drag i regionen. Regionalisering og standardisering kan dermed seiast å vere nært relaterte, men ikkje identiske prosessar.

På eit meir overordna nivå kan ein seie at det som for alvor skil standardisering frå regionalisering, er at ein standardiseringsprosess er med på å skape einskap innerter og forskjell utetter, dvs. markere skilje mellom oss nordmenn og 'dei andre'. Regionalisering markerer på si side skilje innerter mellom nordmenn. Standardiseringsprosessen legg vekt på å skape sosial og kulturell einskap innom landegrensene, og har dermed ei god støtte i nasjonale idear og verdiar. Regionaliseringsprosessen er derimot med på å framheve *regionen* som kulturell eining, til forskjell frå andre regionar innom

nasjonen, og er på den måten uttrykk for ein form for regionalisme.

3. Standardtalemål og 'urban jumping'

3.1 'Standard'

Spørsmålet om forholdet mellom regionalisering og standardisering knyter seg også til fleire forhold: Det gjeld for det første om vi har eit standardtalemål i Norge eller ikkje, og i tilfelle korleis ein kan definere det. Kva består ei slik eventuell overregional talemålsnorm av – er det eit konservativt eller eit radikalt oslomål, er det eit slags bokmål, eller kva er det? Har såkalla 'standard austlandsk' tjukk l eller ikkje? Og kor mange a-endingar i bestemt form av substantiv (sg. og pl.) skal ein akseptere – heiter det *sola* eller *solen*, *epla* eller *eplene*? Det vil nok vere liten grad av konsensus på dette punktet, men det er vel grunnlag for å hevde at standard austlandsk femner relativt vidt og tillet monaleg variasjon. Truleg vil det vere omgrepsmessig fornuftig å operere med fleire standardar; t.d. ein språkleg konservativ 'klassisk standard' og ein meir radikal 'yngre standard', der den 'klassiske standarden' konnoterer sosial klasse og sosiokulturell og økonomisk prestisje, medan den 'yngre standarden' gir assosiasjonar i retning av urbanitet, modernitet og bymessig tilknytning. Kva så med standard nynorsk? Korleis plasserer den seg i dette biletet? Teknisk sett kan ein sjølv sagt hevde at dei talte versjonane av dei to skriftspråklege standardane fungerer som standardtalemål, men som vi veit, er standard nynorsk i relativt avgrensa bruk som talt mål. Det er dessutan ingen som har nynorsk som sitt morsmål eller 'hjartespåk', som det òg har vorte kalla.

Spørsmålet om standardtalemål har vore mykje diskutert både nasjonalt og internasjonalt og vert tatt opp med jamne mellomrom både til prinsipiell, teoretisk diskusjon og i høve til konkrete språksituasjonar i ulike delar av Europa og andre delar

av verda (jf. t.d. Auer og Hinskens 1996, Moosmüller 1995, Trudgill 1986 og 1997, Sandøy 1993 og 1998, Leuvensteijn og Berns (red.)1992). Det som i alle fall er viktig å få klarlagt, er om ei slik overnorm har nokon mental realitet hos språkbrukarane – *om* ho fungerer, og i så fall *korleis* ho fungerer.

Eit spørjeskjema som vart delt ut til elevar ved Røros v.g. skole, tyder på at forestillinga om ein standard eksisterer, og at både trondheimsdialekten og oslodialekten/bokmål/standard påverkar rørosdialekten. Fleire kallar denne 'standarden' for oslo-dialekt, eller dei skriv ting som: "andre dialekter spes. bokmål". Det vil seie at bokmål også vert oppfatta som ein dialekt. Spørsmålet ungdommane svarte på, var: Kva er typisk for dialektbruken på Røros? Nokre av svara på spørjeskjemaet var som desse:

folk, spesielt ungdom, tror de er mer moderne og hippe hvis de snakker *Trondhjem* eller *Oslo dialekt*, og dermed dropper de å snakke rørosing

dialekten vår forandrer seg bare mer og mer ved at vi påvirkes av *bokmål* som preger hverdagen vår

færre og færre klarer å håndtere dialekten (mye innblanding av *bokmål* og andre dialekter)

Vi som er ungdommer her på Røros, har mistet en god del av dialekta vår. Det er ganske få som snakker ordentlig Rørosdialekt. Ikke bra nok å snakke vanlig. Mange snakker *Oslo- og Trondheimsdialekt*

Jeg tror den holder på å gå i glemmeboken blant ungdom, vi blir påvirket av andre dialekter, spes. *bokmål* tror jeg

Dialektbruken på Røros er i ferd med å dø ut. De eldre er de som kan dialekta best. På Røros er det en del ny innflyttede som ikke har foreldra fra Røros, og det ødelegger dialekta. Det er nesten

ingen her i klassa som kan snakke "riktig" dialekt. Det er ei "salig blanding" mellom *bokmål* og dialekt

No kan ein kanskje hevde at det ikkje er så viktig å skulle operere med omgrepet 'standard' i det heile teke, men i staden seie at rørosdialekten konvergerer mot to ulike dialektar *både* trondheimsdialekten og oslodialekten, og at det for Røros sitt vedkomande derfor skjer ei språkleg regionalisering i høve til to dialektar langs den horisontale aksen, medan situasjonen på Tynset er at dialekten primært konvergerer i forhold til den *eine* av desse dialektane, nemleg oslodialekten. Problemet med ein slik posisjon er at det *relative statusforholdet* mellom dei ulike 'dialektane' vert tilsørt. Dette relative statusforholdet har sjølvstundtids konsekvensar for den språklege tilpassinga, og er dermed ein svært viktig dimensjon å få med.

Problemet med å avgjere kva som utgjer ein eventuell standard, som eg nemnde ovanfor, gjeld sjølvstundtids ikkje berre standarden, men òg ein eventuell 'regional standarddialekt', det vil truleg seie trondheimsmålet for Trøndelag sitt vedkomande. Sidan ein også har sosiolingvistisk variasjon innafør bymålet, vert spørsmålet kva for trekk som høyrer heime i den regionale standarden og ikkje – er det fin-trøndsk eller folkeleg trondheimsmål? Er det *jei* eller *æ*? I *Den store dialektboka* (1990) hevdar Arnold Dalen at det er det folkelege trondheimsmålet som fungerer som norm, og at det er dette som breier seg til dei andre trøndske byane og tettstadene. Samstundes er den regionale endringstendensen ikkje einsegn i retning av trondheimsdialekten. Lokale dialektdrag som *dåkk* spreier seg i staden for den særlege trondheimsforma *dåkker*. Dalen hevdar vidare at utviklinga går mot ein meir 'regional standarddialekt', der einskilte særdrag er bevart (jf. også Dalen 1972). Samlenorma i Namdalen er såleis ikkje lik den ein finn på Nordmøre, sjølv om avstanden mellom dialektane minskar. Framtidstrøndskan vil nok likevel, etter Dalen, vere meir homogen over heile området, men med klare særtrøndske drag som t.d. apokope, palatalisering, subst. ubest. form pl. med

a-ending (minus -r), subst. best. form pl. med *an*-ending, pronomena *æ* og *dåkk*.

3.2 'Urban jumping'

Spørsmålet om regionalisering og standardisering knyter seg òg til omgrepet 'urban jumping'. I prosjektskissa til TEIN (1997) vert det foreslått at regionalisering skjer etter prinsippet 'urban jumping' eller på norsk 'by-hopping'. Samstundes går ein ut ifrå at den språklege regionaliseringa har opphavet sitt i hierarkiske relasjonar mellom ulike geografiske område, slik at det geografiske området som står øvst i hierarkiet, vil fungere som utstrålingspunkt og kjerne i regionaliseringa:

Språkleg regionalisering har sitt opphav i hierarkiske relasjonar mellom geografiske område. Dei hierarkiske relasjonane kan vera av økonomisk, administrativ, kulturell, sosial eller politisk art, og det geografiske området som står øvst i hierarkiet, vil vera kjernen i den språklege regionaliseringa. Ei oppfatning av språkleg regionalisering er at ho primært skjer etter prinsippet 'urban jumping', altså frå kjerneområdet vil regionsspråket spreia seg frå tettstad til tettstad. (Prosjektbeskrivelse TEIN 1997:3).

Dersom begge desse føresetnadene held stikk, impliserer ikkje det då at regionalisering er ein slags standardiseringsprosess, fordi det primære utstrålingspunktet i Noreg må seiast å vere Oslo-området? Trondheimsdialekten, som truleg plasserer seg øvst i hierarkiet innafor det trøndske området, er også i endring. Dersom ein følgjer 'by-hopping'-modellen, skulle det tyde at trondheimsmålet endrar seg i høve til det talemålet som står over Trondheim i hierarkiet – dvs. oslomålet. Dersom trondheimsmålet i sin tur påverkar rørosmålet, er ikkje dét då ei form for standardisering? Fungerer Trondheim som ei slags femtekolonne innafor Trøndelag?³ Dersom det er slik at det

³ I ein artikkel frå 1998 argumenterer Helge Sandøy for at Trondheim nettopp *ikkje* fungerer som regionalt normsentrum i Trøndelag. Med utgangspunkt i ein morfologisk studie av substantivbøyinga i

berre er standardformene som spreier seg, så vil ein kunne hevde at dette er tilfellet, men dersom særskilte trondheimsformer spreier seg, så kan ein forsvare å kalle det for ei regionalisering. Generelt kan ein seie at i dei tilfella der det regionale senteret utviklar eller forsterkar variantar som *ikkje* finst i det nasjonale hovudsenteret, kan vi snakke om ei særleg regional utvikling.

Dette heng i neste omgang saman med spørsmålet om korleis ein lingvistisk kan avgjere om nivelleringa er lekk i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess. Er det snakk om ein dominoeffekt? Oslo påverkar Trondheim som påverkar Røros (som 'by-hopping'-modellen føreset), eller kan ein tenkje seg direkte påverknad Oslo-Røros? Ein kan som Auer og Hinskens (1996) foreslår, tenkje seg ein to- eller fleirdimensjonal modell der rørosmålet er i endring i høve til fleire dimensjonar eller nivå samstundes: dialekt versus (regional) dialekt og dialekt versus standard (jf. pkt. 2). Det kan likevel vere vanskeleg å halde desse nivåa åtskilde pga. isomorfi mellom dei ulike varietetane. For å eksemplifisere dette kan vi sjå nærare på ei liste over trekk som både har tre og to ulike variantar i rørosdialekten, andre trønderdialektar, trondheimsvarieteteten og oslo-/standardvarieteteten. I nokre tilfelle er det samanfall mellom rørosmål og andre trønderdialektar (inkludert trondheimsmål), medan det i andre tilfelle kan vere samanfall mellom trondheims- og oslovarietetane.

Trondheim og andre mindre byar og tettstadar innafor det trøndske målområdet, avviser Sandøy 'by-hopping'-modellen. I studien finn han at trondheimsmålet, motsett av kva ein kunne vente etter 'by-hopping'-modellen, har eit langt meir komplekst system når det gjeld substantivbøyinga enn dei andre tettstadene han samanliknar med. Sandøy presenterer difor det ein kunne kalle eit retorisk motforslag om at det er desse mindre og historisk yngre byane og tettstadene som fungerer som 'femtekolonnistar' ved diffusjon av eit nytt morfologisk system.

- Trekk som har tre ulike variantar i rørosmål, trondheimsmål og 'klassisk standard':

jamvektsorda (t.d. *vårrå* : *værra/vær* : *være*)

1. pers. pers. pron: *je* : *jei/æ* : *jæi*

2. pers. pers. pron: *dåkk* : *dåkker* : *dere*

Spørjeord (t.d. *kelles* : *kordan/kolles* : *vordan*)

Ei horisontal dialektnivellering i høve til trondheimsmålet vil føre til at ein opprettheld distinksjonen mellom opphavelge jamvektsord og overvektsord, men at ein får ei tiljamning i staden for utjamning i dei gamle jamvektsorda (*værra* istf. *vårrå*), eventuelt at ein får ei apokopert form (*vær*) og dermed eit samanfall mellom gamle jamvekts- og overvektsord (dette ser ut til å vere den nye trenden i trondheimsmålet, jf. nedanfor). Ei vertikal nivellering i høve til 'klassisk standard' ville på si side innebere ei eintydig oppheving av distinksjonen mellom jamvektsord og overvektsord. Dei ulike varietetane vil t.d. kunne sjå slik ut:

Rørosmål: *je* lure på *kelles* det går med *dåkk* og om *dåkk* vil *vårrå* med på tur

Trondheimsmål: *æ* lure på *kordan/kolles* det går med *dåkker* og om *dåkker* vil *værra/vær* med på tur

'Klassisk standard': *jæi* lurer på *vordan* det går med *dere* og om *dere* vil *være* med på tur

- Trekk i rørosmålet som har brei støtte i trøndsk (også i trondheimsmål), men som ikkje finst i 'klassisk standard':

jamvektssystemet (men ulik utforming)

tjukk l av hist l og r⁴

palatalisering av dentalar

⁴ Når det gjeld tjukk l av historisk l, kan det sjølvsagt diskutast om 'standard' har dette trekket eller ikkje (jf. diskusjonen under pkt. 3.1). Dersom ein avgrensar 'standard' til 'klassisk standard', kan ein likevel vere på nokonlunde trygg grunn.

trykk på førstestaving i framandord
 subst. ubest. form pl. *a* (*hæsta* : *hester*)
 subst. best. form pl. *an* (*hæstan* : *hestene*)

Særtrøndske drag som *a*-ending i ubestemt form og *-an* i bestemt form av substantiv, ser ut til å vere stabile i heile det trøndske området inklusive Røros. Palatalisering av opphaveleg lange dentalar og dentalsamband er nok også eit relativt stabilt drag i store delar av Trøndelag, men på Røros ser det ut til å vere stor variasjon her. Det må leggjast til at Røros også tradisjonelt har hatt svakare palatalitet enn resten av det trøndske området. Både når det gjeld jamvektssystemet og tjukk l særleg av *rð*, ser det ut til å vere ein del variasjon i moderne rørosmål.

•Trekk i rørosmålet som har delvis støtte i trøndsk (andre lokale dialektar, men ikkje i trondheimsmål eller i 'klassisk/yngre standard'):

dativ

Dette trekket er truleg meir eller mindre ute av bruk mellom ungdom på Røros, slik vi òg ser det i andre delar av landet som tradisjonelt har hatt dativ. På Røros eksisterer truleg dativ i aktiv bruk berre unntaksvis hos den eldste delen av befolkninga.

•Trekk som berre finst i rørosmål (samanfall mellom andre trøndske dialektar, trondheimsmål og 'klassisk/yngre standard'):

/ʃk/: [s] uttalt som // framfor [k] i alle posisjonar

Dette er eit trekk som syner stor inter- og intra-individuell variasjon mellom dei unge på Røros. Det er med andre ord eit trekk som truleg er i endring.

På eit meir overordna nivå kan ein spørje kor *mange* trekk som eventuelt må syne ei regional særutvikling, til forskjell frå standarden, for at ein skal kunne snakke om ei regionalisering. Og vidare om nokre trekk er 'viktigare' eller meir 'saliente' i folks medvit enn andre⁵. Kva for nokre trekk er det i så fall språkbrukarane sjølve vurderer som sentrale og ikkje? Kva for forskjellar *gjer* forskjell? (jf. Inge Lise Pedersen sin diskusjon av dette i denne konferanserapporten).

3.3 Nokre døme frå Røros

Frå ein språkhistorisk synsstad er dei morfologiske resultatata av jamvektssystemet (m.a. kløyvd infinitiv) eit svært sentralt trekk. Kor merksame språkbrukarane sjølve er på dette trekket, skal vere usagt, men innafor norsk målføregransking har dette trekket som kjent vore eit av dei viktigaste for å dele inn norske målføre i vestnorsk og austnorsk. Trøndsk høyrer til austnorsk, men skil seg frå andre austnorske talemål ved at overvektsorda vert apokoperte. Handsaminga av jamvektsorda deler vidare det trøndske dialektområde inn i indre/ytre og nord/sør. Rørosmålet følgjer dei øvrige sør-trøndske dialektane ved å ha utjamning i dei gamle jamvektsorda (å *vårrå*, ei *vukku*), men det skil seg ut ved at det *ikkje* har apokope i dei fleste overvektsorda (berre i fortidsformer av hjelpeverb: *mått*, *skull*, *kunn*, *hadd*). Rørosmålet har her -e-ending som i dei andre austlandsmåla (å *kaste*, ei *vise*). Det som ser ut til å vere ein tendens i trøndermåla i dag (truleg med Trondheim

⁵ Den amerikanske forskaren Dennis R. Preston har arbeidd mykje med spørsmålet om ulike språktrekks 'saliens', dvs. kva for delar av språket folk er medvitne om, og kva for trekk det i det heile er mogleg å vere medviten om. Preston diskuterer òg forholdet mellom lingvistar sine grensedragingar og folks grensedragingar – statistisk signifikante skilnader er ikkje nødvendigvis perseptuelt 'signifikante'. Jf. t.d. boka hans *Perceptual Dialectology* (1989) og artiklane "Whaddayaknow?: The Modes of Folk Linguistic Awareness" (1996) i *Language Awareness* 5:1, 40–75 og "Folk dialectology" i D. Preston (red.) 1993, *American Dialect Research*, Benjamins: Amsterdam, 333–377.

som sentrum), er at fleire og fleire jamvektsord vert handsama som overvektsord dvs. at dei vert apokoperte (å *vær*, ei *uk* i staden for å *værra*, ei *vækka*). Den såkalla 'klassiske standarden' (dvs. oslovestkantmål) har som kjent ikkje bevart noko resultat av jamvekt, men store delar av austlandsmål har (inkludert det tradisjonelle austkantmålet i Oslo). Det ville vere ein sterk indikator på ei regionalisering av rørosmålet i høve til trøndsk dersom ein kunne finne at jamvektsorda har den same utviklinga på Røros som i Trondheim, dvs. at dei blir apokoperte, og at dei ikkje får e-ending som standard, slik at *vukku* blir til *uk* og ikkje *uke*, og *vårrå* til *vær* og ikkje *være*. Dette er nok ei relativt lite sannsynleg utvikling sidan rørosmålet allereie har e-ending og ikkje apokope i overvektsorda, men det står sjølvsagt att å sjå. Ein kompliserande faktor her som gjeld forholdet mellom horisontal og vertikal nivellering (dvs. regionalisering eller standardisering), er at dei gamle jamvektsorda som ser ut til å gå over til apokopert form i Trondheim, gjerne får standardform i vokalismen. På den måten kan ein seie at det skjer både ei regionalisering og ei standardisering av dei gamle jamvektsorda.

Eit generelt metodisk problem er å finne variablar som skil dei ulike impliserte varietetane frå kvarandre ved at realiseringa av bestemte trekk er ulik, slik at ein kan avgjere kva for ein varietet som fungerer som påverknadskjelde. Ved ein del variablar vil det vere samanfall mellom dei ulike varietetane, og det vil dermed vere vanskeleg å avgjere kva slags nivellering det er snakk om – horisontal eller vertikal. Eit døme på dette i forholdet mellom rørosmål, trondheimsvarietetten og Oslo-standardten finn ein ved røros-sjibboletten /ʃ/. Ved konsonantsambandet [sk] vert [s] uttalt som /ʃ/ framfor [k] i alle posisjonar, både initialt, medialt og finalt. Døme: /ʃ/ka du ha fi/ʃ/k til på/ʃ/ke. Dette trekket finst ikkje i nabodialektane og heller ikkje i annan trøndsk, så trekket har inga regional støtte. Trekket finst sjølvsagt heller ikkje i korkje 'klassisk' eller 'yngre' standard. Dersom dette trekket forsvinn, noko som ser ut til å

vere tendensen, er det då ledd i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess? Det spørsmålet er det sjølv sagt ikkje mogleg å svare på, men det synleggjer kor vanskeleg dette kan vere når ein kjem ned på trekknivå.

4. Val av språklege variablar

Kva for trekk skal ein så velje når ein ynskjer å studere språkleg variasjon og endring i eit regionaliseringsperspektiv? Eit hovudkriterium for val av språklege variablar må sjølv sagt vere at dei utgjer sentrale strukturelle eigenskapar ved dei opphavslege dialektane i dei to områda. Draga bør på ein mest mogleg markert og representativ måte syne vekslinga mellom dei aktuelle varietetane. Kvart av språkdraga må med andre ord kunne realiserast på *minst to* ulike måtar, ein opphavsleg variant og ein standardvariant. Variablane bør vidare: a) vere mest mogleg ulike og distinkte i røros-/tynsetvarianten og trondheims-/standardvarianten, dvs. ha mest mogleg klar fonetisk eller morfologisk opposisjon, b) vere uttrykk for same omgrep, tilhøve eller fenomen, c) vere relativt frekvente – frekvensen til draga bør vere uavhengig av ulike tematiske eller andre utomspråklege tilhøve, og d) ha markeringsverdi, dvs. fungere som medvitne lokale, regionale eller nasjonale markørar for språkbrukaren.

Ved val av kva for språklege variablar det er relevant og interessant å studere for å kunne seie noko om språkutviklinga på Røros og Tynset, er det altså fleire forhold som må vurderast. Eg vil berre raskt skissere nokre av dei spørsmåla ein må ta med i denne vurderinga:

- kva for trekk er ungdommane sjølve medvitne om – dvs. kva for trekk er 'saliente'?
- kva for trekk kan mest sannsynleg seie noko om endringane er lekk i ein regionaliseringsprosess eller ikkje?

- kva for trekk vil kunne synleggjere kva for ein varietet som fungerer som påverknadskjelde? (dvs. kva for trekk som har ulike realiseringar i dei impliserte varietetane)
- kva for trekk er særleg 'viktige' som markørar for ein bestemt region?
- kva kan ein endre *når*, dvs. kva for språkdrag er det sannsynleg at ein språkbrukar kan/vil endre på kva for alderssteg?
- kva for trekk *er* i endring – dvs. kva for trekk er 'involvert' i variasjon, intra- og/eller inter-individuell
- kva for variablar let seg lettast ekserpere?
- kva for variablar er det sannsynleg at ein har tilstrekkjeleg belegg på i samtalane?

5. Ungdom som språkinnovatørar

Som nemnt i innleiinga, er det empiriske materialet for doktorgradsarbeidet mitt primært talemålet til *ungdommar* frå Røros og Tynset. Innafor TEIN-prosjektet har ein lagt stor vekt på å skulle granske kva for rolle talespråket til ungdommen spelar i utviklinga av språkleg regionalisering (jf. informasjonsfaldar 1998). Ideen om at ungdom spelar ei sentral rolle i språkendringsprosessar, er relativt utbreidd mellom forskarar. Denne føremeininga er likevel ikkje heilt uproblematisk, delvis grunna problemet med såkalla 'age-grading' eller på norsk 'alders-stratifisering'. Det vil seie endringar i språkbruk, eller i bruken av ein variant, som inntreffer i ein bestemt alder i generasjon etter generasjon, men som ikkje får innpass i 'vaksenspråket', til dømes typiske 'ungdomsspråksfenomen'⁶. Er dei fonologiske og morfologiske endringane ein kan observere mellom ungdommane i desse to områda *varige* endringar, eller vil ungdommane gå attende til meir tradisjonelle dialektformer, til fordel for eventuelle regionale eller standardiserte former, når dei vert vaksne? Etter Chambers (1995) er det

⁶ Eg er klar over at termen ungdomsspråk på ingen måte er uproblematisk, men eg vil ikkje gå nærmare inn på dette her. Jf. t.d. Cartin Norrby's diskusjon kring dette i artikkelen "Hür länge er man ungdom – språkligt sett?" i Kotsinas, Stenström og Karlsson (utg.) (1997): *Ungdomsspråk i Norden*. MINS 43. Stockholm.

relativt få døme på alders-stratifiserte endringar i litteraturen om språkleg variasjon og endring. Det har nok likevel meir å gjere med det faktum at det har vore fokusert relativt lite på dette fenomenet, enn at det ikkje eksisterer. (Kan hende er det mykje omtalte samanfallet mellom [kj] og [sj] eit døme på eit slikt alders-avgrensa fenomen.) Dette problemet er knytt til heile ideen om at språk (og identitet for den saks skyld), er ei stabil og homogen eining gjennom eit individs livsløp. Det tyder altså at folk etter seiande ikkje endrar talespråket sitt etter ein viss alder. Dette er sjølvstykkt ikkje tilfellet (jf. Coupland og Nussbaum 1993). Folk kan endre på språket sitt gjennom heile livet, men *kva* ein kan endre, vil truleg til ei viss grad vere relatert til alder. Paul Kerswill seier til dømes:

As we shall see, it appears that neither children nor adults can be seen as the sole originators of change: the picture is complex, as it turns out that people of all ages can (and do) modify and restructure their language – though exactly *what* they can change is to some extent age-related (Kerswill 1996:178).

Kva ein kan *endre* når er knytt til kva ein kan *lære* når. Ein forskar som har arbeidd mykje med dette spørsmålet er Arvilla Payne. I ein studie av barn si språktileigning i Philadelphia, fann ho t.d. at for einskilde språktrekk var det ikkje tilstrekkeleg at borna var fødde i området, dei måtte òg ha foreldre derifrå: “[T]o learn the short *a* pattern, it is not enough to be born in the Philadelphia area; one must have parents born in Philadelphia!” (Payne 1980:289). Dette gjeld likevel ikkje alle språkdrag, men fyrst og fremst det Payne kallar “the first dictionary entries”. Granskinga hennar syner at det mest avgjerande korrelatet for den språklege tileigninga, er den alderen barna hadde då dei flytta til staden.

Problemet med ‘alders-stratifisering’ knyter seg til forholdet mellom ‘apparent’ og ‘real time’ studiar – på norsk ‘tilsynelatande’ og ‘verkeleg’ tid-studiar. Som vi veit treng ikkje skilnader mellom generasjonar å bety endring i ‘verkeleg’

tid. Dette er sjølvsagt eit problem i såkalla 'tilsynelatande' tidstudiar. For å bøte på dette kan ein supplere med 'verkeleg'-tid-observasjonar. Etter Labov (1994:73f) kan dette gjerast på to måtar: anten ved å leite i litteraturen og samanlikne med tidlegare funn, eller ved å utføre longitudinelle studiar: anten 'panel'- eller 'trend'-studiar, dvs. oppsøkje dei same personane ei viss tid etter, eller oppsøkje det same språksamfunnet ei viss tid etter. Dette er sjølvsagt svært tidkrevjande, og neppe mogleg å utføre innafor rammene til eit doktorgradsprosjekt. Likevel er det viktig å diskutere desse problemstillingane.

'Faren' for at dei ungdommane eg har intervjuja på Røros og Tynset kan endre språkbruken sin på eit seinare punkt i livet, er med andre ord absolutt til stades, og gjer det dermed vanskeleg å spå noko absolutt om korleis talemålet som heilskap vil utvikle seg, men ein kan likevel seie noko om tendens og sannsynlegheit – og vonaleg òg om dei eventuelle endringane ein finn, er lekk i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess. Etter det som er sagt ovanfor om forholdet mellom standardisering og regionalisering, er det openbert at den rolla ungdommen eventuelt spelar i språkendringsprosessen, vil vere svært forskjellig alt etter som det er snakk om ein standardiserings- eller ein regionaliseringprosess. Ungdommane vil anten kunne stå fram som promotorar av ein nasjonal ein-skapskultur, eller av meir regionale kulturytringar.

Litteratur

- Auer, P. og F. Hinskens. 1996. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. I *Sociolinguistica No. 10* (ed. Ammon, Mattheier, Nelde). 1–25. Tübingen: Max Niemeyer.
- Auer, P. 1988. A Case of Convergence and its Interpretation: MHG *i* and *ü* in the City Dialect of Constance. I Auer, P. og A. di Luzio, red. *Variation and Convergence. Studies in Social Dialectology*, 44–75. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

- Bakås, M. K. 1998. Urbanisering, modernisering og dialekt – en interaksjonell sosiolingvistisk studie av talemålsutviklinga i Tynset sentrum. INL, NTNU.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford (England) og Cambridge (USA): Basil Blackwell.
- Coupland, N. og J. F. Nussbaum. 1993. *Discourse and Lifespan Identity. Language and Language Behaviours vol 4*. Newbury Park, London, New Dehli: Sage Publications.
- Dalen, A. 1972. Trøndermåla. I A. Dalen (m. fl.) *Trøndermål*, 9–42. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Dalen, A. 1990. Dei trønderske dialektane I E. H. Jahr, red. *Den Store Dialektboka*, s. 119–139. Oslo: Novus Forlag.
- Hinskens, F. 1996. *Dialect Levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects. Linguistische Arbeiten*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Informasjonsfaldar TEIN. 1998.
- Kerswill, P. 1996. Children, adolescents, and language change. I *Language Variation and Change* 8, 177–202. USA: Cambridge University Press.
- Labov, W. 1994. *Principles of Linguistic Change. Internal factors. Language in Society* 20 Oxford (England) og Cambridge (USA): Basil Blackwell.
- Moosmüller, S. 1995. Assessment and Evaluation of Dialect and Standard in Austria. I I. Werlen (red.), *Verbale Kommunikation in der Stadt*, 295–316. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Payne, A. 1980. Factors controlling the acquisition of the Philadelphia dialect by out-of-state children. I Labov, W., red. *Locating Language in Time and Space*, 143–178. New York: Academic Press.
- Prosjektbeskrivelse TEIN. 1997.
- Sandøy, H. 1993. *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, H. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. I *Folia Linguistica* XXXII/1–2, 83–100. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in Contact* Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell.

- Trudgill, P. 1997. Norwegian as a Normal Language. I U. Røyneland ed. *Language Contact and Language Conflict. Proceedings of The International Ivar Aasen Conference, University of Oslo*, s. 151–159. Volda: Volda College.
- van Leuvensteijn, J. og J. Berns (red.). 1992. *Dialect and Standard Language in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Amsterdam.
- Weinreich, U., W. Labov og M. I. Herzog. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. I Lehmann, W. P. og Y. Malkiel, red. *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*, 95–188. Austin: University of Texas Press.